

М. В. Саврасов

кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри практичної психології
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

К. С. Кисельов

аспірант кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

КРЕАТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ЗАПОРУКА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ

Аналізуються теоретико-методологічні підстави дослідження креативності як чинника подальшої професійної адаптації майбутніх учителів початкової школи. Закладаються передумови подальшого розгорнутого емпіричного дослідження креативності майбутніх учителів початкової школи, психолого-педагогічні умови становлення креативності, визначаються напрямки можливого розвивального впливу з метою оптимізації подальшого особистісного та професійного функціонування.

Ключові слова: креативність, адаптація, майбутній учитель, початкова школа, структура, показник, рівень.

Постановка проблеми. Професійна адаптація педагога-початківця є визнаною проблемою педагогічної психології та суміжних із нею галузей психологічного знання та споріднених наук. Немає необхідності перелічувати фахівців, що здійснювали дослідження в цьому напрямі, як і деталізувати результати їх досліджень, що становлять укорінений і розгалужений пласт вітчизняної психолого-педагогічної спадщини та сьогодення. Зазначимо лише, що професійна адаптація є перехідним періодом від навчальної до професійної діяльності, і від того, як успішно відбудеться цей перехід, залежатиме в подальшому рівень розвитку особистості учнів і професійне функціонування вчителя. Учитель початкових класів у цьому сенсі несе подвійну відповідальність перед суспільством, оскільки саме він повинен адаптувати дитину до нової соціальної дійсності. У цій ситуації саме гнучкість поведінки вчителя, її нетривіальність, оригінальність в умовах обмеженості в часі й арсеналі педагогічних засобів впливу на учнів виходить на якісний новий рівень. Саме креативність особистості вчителя початкових класів переводить його педагогічні та особистісно-професійні рішення з тактичного на стратегічний рівень, як у сенсі розкриття адаптаційного потенціалу дитини (як майбутнього успішного учня), так і власного адаптаційного потенціалу (як зрілої особистості та досконалого фахівця). На нашу думку, саме цьому аспекту окресленої проблеми, як з боку складника адаптаційного потенціалу особистості майбутнього педагога, так і з боку професійної характеристики вчителя початкової школи, приділена дещо недостатня емпірична увага.

Як зазначає З.М. Мирошник, психологічний супровід професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи має концентруватися навколо системи розвивальних засобів, що засновані на концептуальних засадах формування рольової структури особистості вчителя початкової школи, яка характеризується як моделі поведінки, адекватні специфіці його педагогічної діяльності, утілені в ієрархічно побудованій системі рольових позицій, які можуть бути представлені у вигляді профілю груп ролей «психолог» (знавець дитячої психології, фасілітатор), «педагог» (дидакт, наставник) і «соціал» (партнер, няня). На думку авторки, утілення зазначеної ідеї в розвивальній програмі, яка реалізується мотиваційним, особистісним, рольовим і рефлексивним етапами, дає можливість отримати позитивну динаміку за показником рольової компетентності, діалогічної спрямованості, соціального інтелекту та рефлексивності [6, с. 246].

У наших попередніх роботах, що виконані разом із нашими співробітниками й присвячені дослідженню співвідношення метамнемічних і творчих здібностей у структурі особистості студента, ми дійшли висновків про наявність статистично достовірної позитивної кореляції показників мнемічної рефлексії та метамнемічного відтворення з показниками оригінальності, абстрактності назви та спротиву замкненню образної креативності; має місце статистично достовірне спадання середніх значень показників мнемічної рефлексії та мнемічного відтворення від першого до третього року навчання, у той час як від третього до п'ятого року навчання спостерігається

статистично достовірне зростання показників мнемічної рефлексії та мнемічного відтворення; відсутня статистично достовірна динаміка середніх значень показників образної креативності студентів-педагогів між першим і третім роками навчання, хоча від третього до п'ятого років навчання в педагогічному ВНЗ спостерігається статистично достовірне зростання середніх значень вищевказаних показників образної креативності [7].

К.С. Кисельов, досліджуючи окреслену проблематику, зазначає, що психологічні особливості та механізми, закономірності креативності сучасного студентства, зокрема майбутніх педагогів, розглядаються в численних роботах вітчизняних і закордонних дослідників, водночас суттєво бракує цілісного, системного та ґрунтовного погляду на креативність студента вищого начального закладу як майбутнього фахівця-педагога, учителя, вихователя та викладача, що являє собою втілення молодого еліти нації, носія її культурних, духовних та інтелектуальних скарбів, як людини, що вже завтра буде визначати майбутнє України, економічне та соціальне благополуччя кожного з нас [4].

О.С. Шило, займаючись дослідженням ціннісних орієнтацій у контексті творчої діяльності особистості, стверджує, що розвиток творчості майбутнього педагога може знайти своє місце в процесі його професійної підготовки шляхом розвитку спрямованості особистості на цінності професійної й особистісної самореалізації, системи ціннісних орієнтацій особистості [10].

Н.Є. Гоцуляк, визначаючи й експериментально перевіряючи психологічні умови розвитку професійної креативності викладача іноземної мови, формулює їх так: 1) мотиваційна готовність викладача до систематичної роботи з підвищення рівня методичної майстерності; 2) критичний аналіз своєї педагогічної діяльності, що забезпечує виявлення психологічних бар'єрів, характерних для власної діяльності, і вибір «розвиваючих» стратегій їхнього подолання; 3) цілеспрямований перегляд сформованої системи методичних знань, навичок і вмінь і пошук нових засобів і способів навчання іноземної мови; 4) освоєння викладачем нових методів і методик вирішення конкретних завдань навчання іноземної мови повинне здійснюватися за умови дотримання певної психологічної послідовності етапів оволодіння способами рішення методичних проблем [1, с. 20].

І.В. Гриненко, вивчаючи педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю в процесі фахової підготовки, зазначає, що запропонована ним система критеріїв (мотивація успіху, ступінь реактивної тривожності, невербальна креативність, вербальна креативність, вміння кодувати інформацію, вміння структурувати зміст тексту) і показників дала

зможу визначити рівні розвитку креативності студентів гуманітарного профілю (низький, середній, високий). На переконання автора, високим рівнем володіють студенти, які сподіваються на успіх, характеризуються низьким рівнем реактивної тривожності, структурують зміст тексту з виділенням усіх його підтем і мікротем, володіють широким арсеналом засобів вербального й образного перекодування інформації (символічне заміщення); середній рівень властивий студентам, що відзначаються помірним рівнем реактивної тривожності, уміють структурувати зміст тексту та виділити принаймні половину його підтем і мікротем, здатні епізодично знаходити засоби символічного заміщення вербальної інформації; низький рівень розвитку креативності притаманний студентам із високим рівнем реактивної тривожності, невмінням чітко структурувати зміст тексту та знаходити засоби символічного заміщення вербальної інформації [2, с. 20].

О.М. Дунаєва вважає педагогічну креативність невід'ємною характеристикою майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки та визначає її як вміння сприймати й нестандартно розв'язувати професійні проблеми, використовуючи найбільш оптимальні засоби, успішно взаємодіяти з оточенням, особливо за нестандартних ситуацій, утілюваних у спроможності створювати оригінальні продукти, які мають особистісну й соціальну значущість, у здатності до створення нового, у нетрадиційному підході до організації навчально-виховного процесу, умінні творчо вирішувати будь-які професійні проблеми, взаємодіяти з вихованцями, колегами, батьками дітей, в умінні розвивати креативність дітей, що знаходила б свій вияв у їхній поведінці, яка ставала б нормою їхнього життя [3, с. 20].

В.П. Чорноус теоретично обґрунтовує й експериментально перевіряє педагогічні умови формування творчих здібностей студентів у процесі вивчення предметів математичного циклу й остаточно класифікує їх так: організаційні (урахування особливостей організації навчального процесу на основі авторської моделі, розроблення та впровадження змісту, ефективних форм, методів і засобів формування творчих здібностей); методичні (створення навчально-методичного супроводу, реалізація потенціалу науково-педагогічного складу вищого навчального закладу); психолого-педагогічні (мотивація навчальної діяльності; формування системи знань, вмінь і навичок, що формуються в процесі фахової підготовки; створення творчої атмосфери; залучення студентів до творчої діяльності) [8, с. 21].

І.Ю. Шахіна вважає, що креативність майбутніх учителів математики полягає в здатності робити логічні висновки, порівнювати, зіставляти; працювати в більше ніж одній професійній сфері, напро-

маджувати інформацію з кількох галузей знань; у здатності до постановки нових проблем, здатності до аналізу, до перенесення досвіду розв'язування на інші задачі; до критичної перевірки й сортування інформації; до рефлексії (здатність до передбачення, проникливості у пошуках проблем та ін.); здатності до абстракції, до самостійного здобування знань, у нетривіальному мисленні, готовності до сприйняття нового. У якості педагогічних умов формування креативності в майбутніх учителів математики авторка розглядає наявність інформаційної культури; використання комп'ютерних навчальних програм як складників мультимедіа; оволодіння майбутніми вчителями математики засобами мультимедіа в навчальному процесі [9, с. 20].

Нині вважається, що основою професійної підготовки майбутнього вчителя до педагогічної творчості повинно бути формування вміння студентів педагогічних закладів любити дітей, яке буде надійним фундаментом майбутнього натхнення від своєї творчої діяльності.

Отже, на процес формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості в умовах навчального педагогічного закладу також впливають і об'єктивні, і суб'єктивні чинники, які визначають результати й навчально-виховного процесу, і всієї професійної підготовки студентів. Можна простежити взаємозв'язок у системі «викладач – майбутній учитель – учитель – учень» і відзначити, що особистісні якості педагога завжди репродукуються в майбутньому, у процесі формування кожного вихованця.

Е.В. Лузік вважає креативність критерієм якості системи підготовки фахівців. Серед етапів розвитку креативності вчителя авторка виділяє такі: початковий (учитель залишається в межах засвоєних базових способів діяльності; утруднені дії, що виходять за межі загальноприйнятих, відсутня ініціатива в постановці цілей; цей етап характеризується низьким рівнем креативності); середній (учитель реалізує власні ідеї, порівнюючи між собою різноманітні інноваційні зразки; на основі спостережень, узагальнення фактів приходить до створення більш ефективних способів діяльності чи конкретних педагогічних знахідок); завершальний (високий рівень креативності, який виявляється в накопиченні спостережень, коли педагогічні знахідки стають для вчителя стимулом до дослідження, пошуку альтернативи, усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей; діяльність набуває власне дослідницького характеру) [5].

Метою статті є аналіз як теоретичних, так і методологічних підстав дослідження креативності майбутніх учителів початкової школи в якості чинника ефективності їх подальшої професійної адаптації. Для цього вважаємо за необхідне

розв'язати такі завдання дослідження: 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічної проблеми співвідношення креативності та професійної адаптації майбутніх педагогів; 2) виділити й описати основні емпіричні закономірності взаємозв'язку показників креативності та подальшої професійної адаптації майбутніх учителів початкової школи.

У якості методів і методик емпіричного дослідження нами використана процедура кореляційного аналізу за Пірсоном, тест образної креативності Торренса (у модифікації О.Є. Туник), тест вербальної креативності Медніка (у модифікації Т.В. Галкіної) і багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ) А.Г. Маклакова та С.В. Чермяніна (шкала «Адаптивні здібності»). До складу емпіричної вибірки увійшли студенти 2-го–5-го років навчання факультету початкової, технологічної та професійної освіти ДВНЗ «ДДПУ» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 170 осіб.

Виклад основного матеріалу. У результаті здійсненого нами кореляційного аналізу показників вербальної та невербальної креативності вчителів початкової школи нами зафіксовано статистично достовірні позитивні кореляції (на рівні $p < 0,05$) між показником гнучкості вербальної креативності та показником спротиву замкненню образної креативності ($r = 0,41$); показником оригінальності вербальної креативності та показником оригінальності образної креативності ($r = 0,43$), показником оригінальності вербальної креативності та показником абстрактності назви образної креативності ($r = 0,64$), показником оригінальності вербальної креативності та показником спротиву замкненню образної креативності ($r = 0,56$), показником розробленості вербальної креативності та показником оригінальності образної креативності ($r = 0,38$), показником розробленості вербальної креативності та показником абстрактності назви образної креативності ($r = 0,44$), показником розробленості вербальної креативності та показником спротиву замкненню образної креативності ($r = 0,53$). Очевидно, що в структурі креативності майбутнього вчителя початкової школи, незалежно від психологічної модальності останньої, системоутворюючими компонентами є показники оригінальності вербальної креативності, розробленості вербальної креативності, оригінальності образної креативності, абстрактності назви образної креативності та спротиву замкненню образної креативності. Таким чином, у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи вербальна й образна креативність із їх показниками є твірними характеристиками певної креативної психічної підсистеми, що справляє неабиякий вплив на ефективність їх навчально-професійної діяльності.

У результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показників

інтелекту майбутніх учителів початкової школи нами зафіксований статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) між показником побіжності вербальної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = 0,45$); статистично достовірний позитивний зв'язок між показником гнучкості вербальної креативності й адаптивних здібностей ($r = 0,38$); статистично достовірний позитивний зв'язок між показником оригінальності вербальної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = 0,46$); статистично достовірні негативні зв'язки між показником розробленості вербальної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = -0,3$).

Як бачимо, у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи показники вербальної креативності утворюють лише переважно позитивні статистично достовірні зв'язки з адаптивних здібностей, у той час як статистично достовірний негативний зв'язок показник адаптивних здібностей утворює з показником розробленості вербальної креативності.

У результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показника адаптивних здібностей майбутніх учителів початкової школи нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником побіжності образної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = 0,47$); статистично достовірний позитивний зв'язок між показником спротиву замкненню образної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = 0,43$); статистично достовірні позитивні зв'язки між показником оригінальності образної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = 0,58$). У той же час фіксуємо статистично достовірний негативний зв'язок між показником розробленості образної креативності та показником адаптивних здібностей ($r = -0,3$).

Констатуємо, що в структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи показники образної креативності утворюють систематичні статистично достовірні позитивні зв'язки з показником адаптивних здібностей. Відмітимо, що статистично достовірний негативний зв'язок для показника адаптивних здібностей спостерігається лише у випадку із показником розробленості образної креативності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) у теоретико-методологічному аспекті креативність особистості майбутнього вчителя початкової школи найчастіше пов'язують із такими детермінантами адаптаційного потенціалу особистості педагога, як професійна й особистісна самореалізація, система ціннісних орієнтацій особистості, критичний аналіз своєї педагогічної діяльності, вміння сприймати й нестандартно розв'язувати професійні проблеми, вміння взаємодіяти з ото-

ченням, спроможність створювати оригінальні продукти, нетрадиційний підхід до організації навчально-виховного процесу, вміння творчо вирішувати будь-які професійні проблеми, вміння розвивати креативність дітей тощо; 2) у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи показники вербальної креативності утворюють переважно позитивні статистично достовірні зв'язки з адаптивних здібностей; 3) у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи показники образної креативності утворюють систематичні статистично достовірні позитивні зв'язки з показником адаптивних здібностей. Перспективними питаннями є з'ясування психологічної динаміки адаптивності майбутнього вчителя початкової школи та встановлення психологічних особливостей взаємодії адаптивності з іншими особистісними детермінантами повноцінного особистісно-професійного функціонування майбутнього вчителя початкової школи.

Література:

1. Гоцуляк Н.Є. Психологічні умови розвитку професійної креативності викладача іноземної мови: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Хмельницький, 2008. 20 с.
2. Гриненко І.В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький, 2008. 20 с.
3. Дунаєва О.М. Формування педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Вінниця, 2008. 20 с.
4. Кисельов К.С. Інтелект та креативність різних модальностей у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи. Науковий вісник Миколаївського національного педагогічного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць. № 2 (18), листопад 2017. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. С. 92–96.
5. Лузік Е.В. Креативність як критерій якості системи підготовки фахівців профільних ВНЗ України. Вища освіта України. 2006. № 3. С. 76–82.
6. Мирошник З.М. Рольова структура особистості вчителя початкових класів: монографія. Харків: ХНПУ, 2011. 306 с.
7. Саврасов М.В., Єрмоленко К.В. Особливості взаємозв'язку метамнемічних і креативних здібностей у структурі особистості студента. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 91–96.
8. Чорноус В.П. Формування творчих здібностей майбутніх учителів початкової школи в про-

- цесі вивчення предметів математичного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Житомир, 2010. 21 с.
9. Шахіна І. Формування креативності у майбутніх учителів математики засобами мультимедіа: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Вінниця, 2007. 20 с.
10. Шило О.С. Проблема ціннісних орієнтацій у контексті творчої діяльності особистості. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія; за ред. С.Д. Максименка. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. Т. 10. Вип. 7. С. 580–591.
-

Саврасов Н. В., Киселёв К. С. Креативность личности будущего учителя начальных классов как залог его профессиональной адаптации

Анализируются теоретико-методологические основания исследования креативности как фактора дальнейшей профессиональной адаптации будущих учителей начальной школы. Закладываются основания дальнейшего развернутого эмпирического исследования креативности будущих учителей начальной школы, изучаются психолого-педагогические условия становления креативности, определяются направления возможного развивающего влияния с целью оптимизации дальнейшего личностного и профессионального функционирования.

Ключевые слова: креативность, адаптация, будущий учитель, начальная школа, структура, показатель, уровень.

Savrasov M. V., Kyselov K. S. The personal creativity of future primary school teachers as key to his professional adaptation

The theoretical and methodological bases of creativity research as a factor of further professional adaptation of future primary school teachers are analyzed. The bases of further detailed empirical research of creativity of future teachers of primary school are laid, psychological and pedagogical conditions of its formation of creativity are studied, the directions of possible developing influence for the purpose of optimization of its further personal and professional functioning are defined.

Key words: creativity, adaptation, future teacher, primary school, structure, indicator, level.